

ISSN 1226-4490

*International
Journal of
Central
Asian Studies*

Volume 15 2011

**Editor in Chief
Choi Han-Woo**

**The International Association of Central Asian Studies
Korea University of International Studies**

Yakutçayla Tanıklanabilen Hapax Legomenon'lar

Hulya Yildiz

Anadolu University, Turkey

Abstract: This paper aims at comparing *Hapax Legomenons* encountered in Gerard Clauson's *Etymological Dictionary* (ED) with Yakut language. This comparison is restricted to *Hapax Legomenons* starting with vowels. The results of this study show that the Qarakhanid *Hap. leg. 's açlın-* "to open", *emigle-* "to hit on the breast" and *etle-* "to fatten", *etlet-* "to order to be fatten", *ısrım* "(for man) wrinkled and frowning", *ıtlı-* "to reckon someone to belong to the dog family", **imlen-* "to be beckoned", *imlet-* "to order to be beckoned", *isigle-* "to walk in the summer heat", *itlin-* "to be pushed", *oçaklan-* "to have a fireplace", *oluk* II "(a horses) withers", *ordulan-* "to choose a place for himself as his capital", *öküzlen-* "to own a bull", *üçlen-* "to become three", and maybe the Old Uigur *Hap. leg. emsi-* "(for mouth) to water" indeed survive in the vocabulary of Yakut although Clauson (1972) qualified them as *Hap. leg. 's* in his *Etymological Dictionary*. Afterwards, the *Hap. leg. 's emigle-, etle-, etlet-, and isigle-* were attested in another languages, either. The other *Hap. leg. 's imlet-* "to order to be beckoned" and *irtet-* "to have something search for" were attested by Sleptsov (1972) which was impossible for Clauson to refer, and the words lost the characteristic of being *Hap. leg. 's*.

Keywords: *Hapax legomenon, etymology, lexicology, Yakut language, Kashgarî, Old Uigur.*

1. Giriş:

Gerard Clauson’un VIII.-XIII. yüzyıllar arasındaki döneme ait tarihî Türkçe metinlerin sözcük varlığını kapsayan *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish* adlı etimolojik sözlüğünde *Hapax legomenon* olarak tanımlanan pek çok sözcük bulunmaktadır. Clauson (1972) ED’nin *Önsöz*’ünde XIII. yüzyıl öncesine ait sözcüklerin şaşılabacak kadar büyük bir bölümünün *Hap. leg.* olduğunu belirtmekte; ancak belirli bir sayı vermemektedir. ED’de *Hap. leg.* olarak verilen sözcük sayısı bizim sayıımıza göre 2225 adettir. Sözlükte yaklaşık 9600 madde başı olduğuna göre bu sayı ED’nin toplam sözcük varlığının neredeyse % 25’ine denk gelmektedir. Clauson’dan sonraki çalışmalar sayesinde bu sözcüklerden bir bölümünün başka metinlerde de görüldüğü ortaya konmuş ve bu sözcükler *Hap. leg.* olmaktan çıkmıştır. Örn.: “Kaş. *otur-* : kesmek” (Clauson, 1972, s. 67) = Tuv. *odur-* : kesmek” (Ölmez, 2000, s. 135); Kaş. “*ağruklan-* : (bir işi) ağır bulmak” (Clauson, 1972, s. 94) = E. Uyg. “*ağruklan-* : zahmet çekmek” (Röhrborn, 1979, s. 74).

Bu makale ED’de *Hap. leg.* olarak verilen sözcükleri Yakutça ile karşılaştırmak ve bu sözcüklerin Yakutçada var olup olmadıklarını belirlemek amacıyla hazırlanmıştır. ED’de Yakutçaya *çok nadiren* yer verildiği yazılmaktadır (Clauson, 1972). Sözlükte Pekarskiy’in *Slovar’ yakutskogo yazıka* adlı sözlüğü temelinde XIII. yüzyıl öncesi dil malzemesi ile karşılaştırılan Yakutça sözcük sayısı en fazla 10 kadardır.

Oysa çok sayıda Eski Türkçe sözcüğün Yakutçada yaşamakta olduğu bilinen bir gerçektir. Bu durumda Eski Türkçe ile Yakutça arasında yapılacak bir sözvarlığı karşılaştırmasının *Hap. leg.*'ler konusundaki kimi bilgilerimizi değiştirecek veriler sunması beklenebilir. Makalenin konusu bu düşünceden hareketle “ED'deki *Hapax legomenon*'ları Yakutça ile karşılaştırmak” olarak belirlenmiş ve konu “ünlüyle başlayan *Hapax legomenon*'lar” ile sınırlandırılmıştır. Önce ünlüyle başlayan *Hap. leg.*'ler listelenerek bir veri tabanı oluşturulmuştur. Böylece *Hap. leg.*'lerin 479 tanesinin ünlüyle başladığı ortaya çıkmıştır. Ünlüyle başlayan *Hap. leg.*'ler Pekarskiy'in çalışması (1917-1928) aracılığıyla Yakutçayla karşılaştırılmış ve ED'de *Hap. leg.* olarak verilen 15 sözcüğün aslında Yakutçada yaşadığı görülmüştür. İki sözcük ise basım yılı itibarıyla Clauson'un yararlanmasının mümkün olmadığı Sleptsov'un çalışması (1972) aracılığıyla belirlenmiş ve toplam 17 sözcük *Hap. leg.* olmaktan çıkmıştır. Ardından, 1972'den sonraki yayınlara başvurularak bu sözcüklerin başka tarihî kaynaklarda ve günümüz Türk dillerinde yaşayıp yaşamadığı titizlikle belirlenmeye çalışılmıştır. Bütün çabalarımıza karşın gerek tarihî metinlerde gerek günümüz Türk dillerine ait kaynaklarda gözden kaçırdığımız noktalar olabileceğini peşinen kabul ediyor, konuyla ilgilenen başka araştırmacıların katkılarını bekliyoruz.

2. Yakutçayla Tanımlanabilen Hapax Legomenon'lar:

2.1. “açılın- *Hap. leg.* Kaş. açılmak” (Clauson, 1972, s. 27) : Yak. “*asılın-* : 1. açılmak, (konu) açılmak; (tohum) açılmak; (bir şeyin üstü) açılmak; (kitap) açılmak” (Pekarskiy, 1917, s. 179) > “*ahılın-* : 1.

açılmak; 2. (tohum) açılmak; 3. (şişenin kapağı, tapası, mantarı) açılmak; (mühür sökülerek) açılmak; 4. (nemlenip ayrılmak suretiyle) açılmak; 5. (musluk) açılmak; 6. açılmak, açığa çıkmak, açığa vurulmak, meydana çıkmak, ortaya çıkmak (sır, gizli bir şey, eksiklik, kusur vb.); 7. (okul) açılmak; (oturum, toplantı) açılmak, başlamak; 8. (herhangi bir şeyin varlığı) açığa çıkmak, ortaya çıkmak” (Sleptsov, 1972, s. 50).

Yukarıda Karahanlıca ile karşılaştırılan Yakutça sözcük hem ses bakımından çok büyük bir değişikliğe uğramamıştır hem de anlam bakımından Karahanlıca ile bire bir örtüşmektedir.

Morfolojik olarak bakıldığında, Karahanlıca *-ılın-* ekine karşılık gelen Yakutça biçim *-ılın-*’dır. Yakutça *-XlXn-* eki de Karahanlıcada olduğu gibi, *-(X)l-* ve *-(X)n-* eklerinin birleşmesinden oluşmaktadır. Bu ek Yakutçada hem edilgenlik hem dönüşlülük işlevinde kullanılan çok işlek bir ektir (Korkina, Ubryatova, Haritonov, & Petrov, 1982). Karahanlıca *açılın-* sözcüğü bugün için yalnızca Yakutçayla tanıklanmaktadır.

2.2. “emigle:- Hap. leg. Kaş. memesine vurmak” (Clauson, 1972, s. 160) : Yak. “*emiidee-* : meme vermek, meme emzirmek” (Pekarskiy, 1917, s. 256) > “*emiidee-* : 1. meme vermek; 2. sağlamak” (Sleptsov, 1972, s. 539), Dol. “*emiidee-* : (meme) sütle dolmak” (Stachowski, 1993a, s. 45), Tuv. “*emigle-* : kabarmak, şişmek (buzağı için şişen meme)” (Ölmez, 2007, s. 155).

Clauson’da (1972) *emigle:-* sözcüğünün *emig-*’den türediği dışında bir bilgi yoktur. Karahanlıca *emigle:-* eylemini türeten *+la-* ekinin Yakutçadaki varyantları açısından bakıldığında ekin Yak. *emii* sözcüğüne *+dee-* olarak değil, *+lee-* olarak eklenmesi gerektiği söylenebilir. Çünkü Yakutçada ünlülerden sonra gelmesi beklenen biçim *+lee-* (*+laa-*, *+loo-*

, +löö-)’dür (Korkina, Ubryatova, Haritonov, & Petrov, 1982; Krueger, 1962). Bu istisnaî durum, Pekarskiy sözlüğünün yazı diline değil, sözlüğün hazırlandığı dönemdeki konuşma diline dayanarak hazırlanmış olmasıyla açıklanabilir. Pekarskiy sözlüğündeki *emiidee*- biçimi bir ağız özelliği gibi görünmektedir. Karahanlıca *emigle*:- eylemi Yakutça ve Dolganca dışında Tuvacada da varlığını sürdürmektedir.

2.3. “*emsi*:- Hap. leg. *Irk Bitig*. (ağız) sulanmak” (Clauson, 1972, s. 164) : Yak. “*emtiy*- : zehirli olmak, zehirli hâle gelmek” (Pekarskiy, 1917, s. 262).

Clauson (1972) *Irk Bitig*’deki *emsi*- eylemini türeten eki *-si*- biçiminde bir *eylemden eylem yapma eki* olarak kabul etmiş, bu ekin benzerlik eylemleri türettiğini, oldukça nadir olduğunu ve addan eylem de türettiğini belirtmiştir.

Erdal (1977) ise *emsi*- diye bir eylemin şimdiye kadar hiçbir yerde ortaya çıkmadığını, eylemin *em*- ile ilgili olamayacağını, eğer *emsi*- eylemi bir türevse *em* “ilaç” adından türemiş olması gerektiğini; Eski Orta Asya Türkçesinde +*sI*- ekiyle türetilmiş tek bir eyleme bile rastlanmadığı hâlde Kaşgarlı’da +*sI*-’lı eylemlerin çok fazla olduğunu yazar. ET *emsi*- eyleminin anlamıyla ilgili görüş belirtmeyen Erdal, Orkun ve Clauson’u eyleme “ağız sulanmak” anlamını verdikleri için eleştirir.

ET *emsi*- eylemi Tekin’in çalışmasında şöyle ele alınır:

Thomsen bu ırktaki *böri agzı emsimiş* cümlesini şüpheli bir şekilde “The wolf’s mouth (still) sucked (?)”,

diye (1912: 201), Orkun da “kurdun ağzı sulanmış” diye çevirmiştir (ETY II: 80). Bu cümledeki *emsi-* eylemini *em-* eyleminin benzerlik biçimi olarak kabul eden Clauson da bu cümleyi “the wolf’s mouth watered” yani “kurdun ağzı sulanmış” diye çevirmiştir (ED: 164). Ne var ki bu anlam bunu izleyen *esen tükel bolmuş* “(Koyun) sağ salim olmuş” cümlesi ile bağdaşmaz. Ayrıca, *emsi-* eylemindeki /+si-/ eki, Erdal’ın da işaret ettiği gibi (1977: 98), isimden eylem değil, eylemden eylem türeten bir ektir! Bence burada “zehirlenmek” anlamında bir *emsi-* eylemi vardır ve bu eylem bugün yalnız Yakutçada *emtiy-* biçiminde yaşamaktadır. Bilindiği gibi Yakutça *emtiy-* biçimi daha eski bir *emsi-* biçimine gider. (Tekin, 2004, s. 40-41).

Tekin yukarıdaki alıntıda, Erdal’ın (1977) *İrk Bitig*’deki *emsi-* eylemini türeten eki bir eylemden eylem türetme eki olarak kabul ettiğini yazmaktadır. Ancak Erdal’da (1977) tam tersine, bu eylemi türeten ekin olsa olsa bir addan eylem yapma eki olabileceği kaydı düşülmüştür. Burada bir aktarım yanlışlığı vardır. Tekin’in sözcükle ilgili görüşüne gelince, Tekin ET *emsi-* eylemini Yak. *emtiy-* ile karşılaştırmakta ve Yakutçadan hareketle ET’deki eyleme “zehirlenmek” anlamını vermektedir. Yakutçadan hareketle ET *emsi-* eylemine “zehirlenmek” anlamı verilip verilmeyeceğini değerlendirilmeden önce, ET ile Yakutçanın koşutluk gösteren sözvarlığıyla ilgili iki temel duruma değinilmeden geçilmemelidir.

ET’de yer alan ancak günümüz Türk dillerinde görülmeyen ya da nadiren görülen eskicil eylemlerin bir bölümü Yakutçada ses yapısı

bakımından değişmiş oldukları hâlde anlam bakımından değişmeden varlığını sürdürüyor olabilir: “*erlen-* : (kadın) evlenmek” (Clauson, 1972, s. 230) = Yak. “*erden-* : (kadın) evlenmek; (kadın) cinsel ilişkide bulunmak” (Pekarskiy, 1917, s. 296; Sleptsov, 1972, s. 545); “*tirgür-* : canlandırmak, diriltmek” (Clauson, 1972, s. 545) = Yak. “*tirier-* : canlandırmak, diriltmek” (Sleptsov, 1972, s. 385); “*udin-* : sessizce uyumak, uykuya dalmak” (Clauson, 1972, s. 62) = Yak. “*utun-* : uykuya dalmak” (Pekarskiy, 1928, s. 3099). Elinizdeki incelemede 2.1., 2.7., 2.10., 2.12., 2.13., 2.16. ve 2.17. maddelerinde verilen sözcükler de ses bakımından değişmiş; ancak anlam bakımından aynı kalmış örneklerdir. Acaba ET *emsi-* sözcüğü Yakutçada buradaki örneklerde olduğu gibi anlam değişimine uğramadan mı yaşamaya devam etmektedir?

ET’de yer alan ancak günümüz Türk dillerinde görülmeyen eskicil eylemlerin daha büyük bir bölümü ise Yakutçada hem ses hem anlam bakımından az çok değişmiş ya da tamamen yeni anlamlar kazanmış olarak varlığını sürdürüyor olabilir: “*kamşat-* : sallamak, sarsmak; (ayağını) sendeletmek, (aklını) şaşırtmak” (Clauson, 1972, s. 629) = Yak. “*xamsat-* : hareket ettirmek, itmek, kıpırdatmak, sallamak, sarsmak, çekmek” (Pekarskiy, 1928, s. 3290); “*öğleş-* : karşılıklı fikir alışverişinde bulunmak” (Clauson, 1972, s. 107) = Yak. “*öydös-* : birbirini anlamak” (Pekarskiy, 1927, s. 1917); “*yuvul-* : yuvarlanmak” (Clauson, 1972, s. 440) = Yak. “*suul- III* : ‘aşağıya kaymak, kaymak, ayağı kaymak, sürünerek inmek; aşağıya yuvarlanmak; yıkılmak, düşmek, çökmek, yüksekten düşmek” (Pekarskiy, 1925, s. 2326); “*yüküntür-* : diz çöktürmek” (Clauson, 1972, s. 914) = Yak. “*sügünner-* : gelini damat evine getirmek” (Pekarskiy, 1925, s. 2381; Sleptsov, 1972, s. 347). Elinizdeki incelemede 2.2., 2.4., 2.5., 2.6. 2.8., 2.9., 2.11., 2.14. ve 2.15. maddelerindeki

sözcükler de Yakutçada ses ve anlam bakımından değişime uğramıştır. Acaba ET *emsi-* sözcüğü Yakutçada buradaki örneklerde olduğu gibi anlamsal bir değişim geçirmiş midir?

Yakutça ile ET arasında kurulacak denkliklerde anlam bakımından ortaya çıkan bu ikili durum ET *emsi-* eyleminin anlamını Yakutçadan hareketle belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Pekarskiy (1917, s. 262) “zehirli olmak, zehirli hâle gelmek” anlamlarıyla verdiği *emtiy-* sözcüğünü “*em I* : ilaç, kocakarı ilacı, tıbbi ilaç” (Pekarskiy, 1917, s. 250) adından türemiş olarak göstermektedir. Erdal da (1977) sözcüğün *em* “ilaç” adından türediğini düşünmekte; ancak *emsi-* eyleminin anlamı için görüş belirtmemektedir. *Irk Bitig*’deki 27. ırk’ı anlamlandırmada kilit görevinde olan ve bugüne değin *emsi-* biçiminde okunagelen sözcüğün *Irk Bitig*’de de “zehirlenmek” anlamında olabileceği görüşünü kabul etmek, ET’de hep “ilaç, deva, çare, derman” (Clauson, 1972, s. 155; Röhrborn, 1994, s. 365-366) anlamlarıyla karşılaştığımız *em* sözcüğünün daha *Irk Bitig*’in yazıldığı dönemde “zehir” yan anlamını kazanmış olduğu da kabul etmeyi gerektirecektir. Belki de şu an için *Irk Bitig emsi-* “?” = Yak. *emtiy-* “zehirlenmek” biçiminde bir denklik olabileceğini; ancak *Irk Bitig*’deki sözcüğün anlamının açık olmadığını düşünmek en doğrusudur.

2.4. “ette:- Hap. leg. Kaş. şişmanlatmak, semirtmek (?)” (Clauson, 1972, s. 57) : Yak. “*ettee-* : 1. et peşinde olmak, et aramak; 2. et (sığır eti) doğramak; eti parçalara ayırmak; (balığı) kat kat kesmek; (kadavrayı) parça parça incelemek; parçalamak; dövmek, dayak atmak, kılıçla vurmak” (Pekarskiy, 1917, s. 318; Sleptsov, 1972, s. 549), Kır. “*ette-* : deriyi ettten temizlemek” (Yudahin, 1965, s. 968), Dol. “*ettee-* : (cerrah)

operasyon yapmak” (Stachowski, 1993a, s. 49), Tuv. “*ette* - : dövmek, vurmak” (Ölmez, 2007, s. 159).

ED’de yukarıdaki “şişmanlatmak, semirtmek” anlamı kuşkulu olarak, soru işareti ile verilmiştir. Clauson bunu Kaşgarlı’daki “*etlen*- : etlenmek, şişmanlamak” (Atalay, 2006, s. 203) verisiyle karşılaştırarak belirlemiş olmalı. Kaş. *etle*- sözcüğü Atalay’da (2006) “etlik yapmak, et yapmak” anlamıyla kayıtlıdır.

Clauson’un soru işareti ile de olsa *Hap. leg.* olarak tanımladığı Karahanlıca *etle*- sözcüğü Clauson’un Kırgızca için yararlandığı temel kaynak olan Yudahin sözlüğünde (1965) *ette*- olarak vardı. Clauson bu veriyi gözden kaçırdığı, Pekarskiy sözlüğünü ise yeterince kullanmadığı için *etle*- sözcüğünü *Hap. leg.* olarak vermiştir. Karahanlıca *etle*-sözcüğünün dengini bulabildiğimiz ilk modern kaynak Pekarskiy sözlüğü (1917) olduğundan, sözcüğün *Hap. leg.* olmadığı ilk kez Yakutçayla kanıtlanmaktadır. 1965 yılında Yudahin sözlüğü yayımlandığında sözcüğün Kırgızcada da yaşadığı ortaya çıkmıştır. Bunu Dolganca ve Tuvaca veriler izlemiştir.

Anlam açısından bakıldığında, Clauson’un çevirisinin Yakutça ve öteki dillerdeki verilerle hiçbir biçimde örtüşmediği; ancak Atalay’ın “etlik yapmak, et yapmak” çevirisinin Yakutçadaki “et (sığır eti) doğramak; eti parçalara ayırmak”a denk olduğu görülmektedir. Yakutça bu yönüyle Karahanlıca sözcüğün ilk anlamını koruyan tek Türk dilidir.

Sözcüğün Yakutça ve öteki dillerdeki ikincil anlamları zaman içinde ortaya çıkmış olmalı. Bunlardan Yak. “dövmek, dayak atmak” ile Tuv. “dövmek, vurmak” anlamları örtüşmektedir. *Dövme* eylemi bir canlının *etine* vurmaya gerektirdiği için Karahanlıca sözcük Yakutça ve Tuvacada bu anlamı kazanmıştır. Öte yandan, Kaşgarlı’da bir “*ötleş*-

: savaşmak” eylemi vardır (Atalay, 2006). Bu eylem Dankoff-Kelly çevirisinde (1982) “*etleş-* : yakın yakına savaşmak” olarak düzeltilmiştir. *etle-ř-* olarak çözümlenebilecek bu eylemin kök anlamı Yak. *ettee-* “dövmek, dayak atmak, kılıçla vurmak” ve Tuv. *ette-* “dövmek, vurmak” eylemlerinde korunmaktadır.

2.5. “etlet- Hap. leg. (?) Kaş. semirtilmesini emretmek (?)” (Clauson, 1972, s. 58) : Yak. “*ettet-* [ettir. *ettee-*]” (Pekarskiy, 1917, s. 319; Sleptsov, 1972, s. 549), Kır. “*ettet-* ettir. *ette-* (Yudahin, 1965, s. 969).

Clauson hem *etlet-* eyleminin *Hap. leg.* olup olmadığı hem de sözcüğün anlamı konusunda tereddütlü olduğundan bunları soru işareti ile vermiştir. Bu *etlet-* eylemi Atalay (2006) çevirisinde “koyunu kestirip et hâline getirtmek” anlamıyla kayıtlıdır.

Yukarıdaki maddede olduğu gibi, burada da Karahanlıca sözcüğün dengini bulabildiğimiz ilk modern kaynak Pekarskiy sözlüğüdür ve Karahanlıca sözcüğün *Hap. leg.* olmadığı ilk kez 1917 yılına ait bir kaynak aracılığıyla ortaya çıkmış olmaktadır. Ayrıca bu sözcük de Clauson’un kullandığı Yudahin sözlüğünde (1965) *ettet-* olarak geçiyordu ve ED’ye *Hap. leg.* olarak girmemeliydi.

Yakutçada *ettet-* olarak varlığını sürdüren sözcük, Pekarskiy (1917), Sleptsov (1972) ve Yudahin’de (1965) anlam belirtilmeden *ette-* eyleminin ettirgeni olarak verilmiştir. Bu dillerdeki *ette-* ~ *ettee-* eyleminin anlamları yukarıda, 2.4.’te açıklanmıştır.

2.6. “ısrım Hap. leg. Kaş. ısrım kişi : alnını buruşturan, kaş çatan kişi” (Clauson, 1972, s. 251) : Yak. “*ıtırım* : küçük parça, lokma”

(Pekarskiy, 1917, s. 3853; Sleptsov, 1972, s. 533).

Yukarıdaki *ısrım* sözcüğünün anlamı Erdal'da (1991) “dişlerini sıkıp sert sert bakan” olarak verilmiştir. Burada Clauson'un çevirisinin yanlış olduğuna ilişkin bir dipnot düşünülmüş ve sözcük *ısrı-* eylemine bağlanmıştır.

Sleptsov'daki (1972) Yakutça biçim ses bakımından ET sözcüğün devamı olsa da sözcükler arasındaki anlam kopukluğu dikkat çekmektedir. Bu durum eylemden ad türeten *-m* ekinin farklı işlevleriyle açıklanabilir. Kaşgarlı'nın örneğinde *-m* ekiyle türetilen sözcük kılıcı işlevindedir; ancak Yakutça sözcük geçişli *ısrıma* eyleminin gerçekleştirilmesiyle ortaya çıkan bir sonuca işaret etmektedir. Erdal (1991) *-m* ekinin kılıcı ifade etme işlevinin yalnızca Karahanlı Türkçesine ait olduğunu; ancak bu işlevin Karahanlı Türkçesinde bile çok nadir görüldüğünü belirtmiş ve birkaç örnek vermiştir: *atım* “ok atıcısı”; *ötrüm* “ishal yapıcı şey, müshil”.

Yakutçada *-m* eki nadir örneği olan eklerden biridir. Ancak Yakutçada bu ekle türetilen ve Karahanlıcadaki gibi kılıcı adları yapabilen bir sözcük daha vardır: *ıgım* ‘öfkeli, hırçın’ < *ık-* ‘zorlamak, mecbur etmek’ (Korkina, Ubryatova, Haritonov, & Petrov, 1982; < **sıkım*. Aynı sözcük Kirişçioğlu'nda (1999, s. 61) “*ıgım* ‘sıkan herhangi bir şey’ < *ık-*: sıkmak” olarak verilmektedir. Daha ayrıntılı araştırılırsa Yakutçada *-m* ekinin bu işlevini taşıyan başka örnekler bulmak da mümkün olabilir.

Aradaki anlam farklılığına karşın Karahanlıca *ısrım* sözcüğü bugün yalnızca Yakutçayla tanımlanmaktadır.

2.7. “ıtla:- Hap. leg. Kaş. birisini köpek yerine koymak” (Clauson, 1972, s. 57) : Yak. “*ıttaa-* : birisini köpek olarak nitelemek; köpek diyerek sövmek” (Pekarskiy, 1928, s. 3844).

Bu karşılaştırmada Karahanlıca ve Yakutça sözcükler arasındaki anlam bağı çok belirgindir. Pekarskiy'deki (1928) Yak. *ittaa-* eylemi Sleptsov'da (1972) yer almaz. Öyleyse Yak. *ittaa-* eyleminin hiç değilse yakın bir döneme kadar yaşamış olduğu söylenebilir. Karahanlıca *itla-* eylemi de yalnızca Yakutçayla tanıklanabilen sözcüklerden biridir.

2.8. “*imlen- bkz. yimlen- (Clauson, 1972, s. 161) → “yimlen- (imlen-) Hap. leg. ?; dön. imle:-; KB : işaretle çağrılmak” (Clauson, 1972, s. 936) : Yak. “imnen- : gözlerle işaret yapmak, göz kırpmak” (Pekarskiy, 1917, s. 937), “imnen- : birisine belli belirsiz işaretler yapmak; göz kırpmak” (Sleptsov, 1972, s. 149).

Clauson (1972) *Kutadgu Bilig*'deki *imlen-* eylemini dönüşlü olarak vermiştir; ancak eylem edilgen anlamdadır. Yakutça *imnen-* eylemi ise dönüşlülük işlevindedir. Karahanlıca eylemin Yakutçada farklı bir işlevde yaşadığı görülmektedir. Karahanlıca *imlen-* eylemi şu an için yalnızca Yakutçada yaşamaktadır.

2.9. “imlet- Hap. leg. Kaş. kaş gözle ya da başla işaret ettirmek” (Clauson, 1972, s. 161) : Yak. “imnet-: ettir. imnee-” (Sleptsov, 1972, s. 149).

Sleptsov'da (1972) *imnet-* sözcüğünün karşısında yalnızca *imnee-*'nin ettirgen biçimi olduğu yazar. Yak. *imnee-* içinse “(hayvanları) damgalamak, işaretlemek” anlamları verilir (Sleptsov, 1972, s. 149). Öyleyse Yak. *imnet-* eylemi “(hayvanları) işaretlemek, damgalatmak” anlamlarını taşıyor olmalıdır. Kaş. *imlet-* ve Yak. *imnet-* eylemleri aynı kökene aittir; ancak Kaşgarlı'daki *imlet-* eyleminin taşıdığı anlam Yak. *imnet-*'te değil ama *imnen-* “işaretle çağrılmak” eyleminde korunmuştur

(bkz. 2.8). Pekarskiy ise **imnet-* eylemine yer vermemiştir. Karahanlıca *imlet-* eylemi de bugün için yalnızca Yakutçayla tanıklanabilmektedir.

2.10. “irtet- Hap. leg. Kaş. araştırtmak” (Clauson, 1972, s. 208) : Yak. “*irdet-* : ettir. *irdee-*” (Sleptsov, 1972, s. 153).

Clauson *irtet-* eylemini *irte:-*'nin ettirgen çatısı olarak verir. *irte:-* “aramak, izini sürmek, peşine düşmek” maddesinde sözcüğün Kaşgarlı tarafından *iste:-*'nin eşanlamlısı olarak tanımlandığı yazılır ve *irte:-*'nin yalnızca Anadolu'da *irde-* olarak yaşadığı kaydedilir (Clauson, 1972). Clauson sözcüğün yalnızca Anadolu'da yaşadığı bilgisini soru işaretiyle verir. ED'deki *iste:-* maddesi ise şöyledir: “Kaş. tarafından *irte:-* ‘aramak, izini sürmek, peşine düşmek’ sözcüğünün eşanlamlısı olarak verilmiştir; ancak iki sözcüğün daha sonraki tarihi farklılaşmıştır; *irte:-* yaşadığı yerde hâlâ aynı aynı anlamdadır; ancak *iste:-* sözcüğü GB grubundaki ‘istemek; arzulamak’ da dahil olmak üzere farklı anlamlar geliştirmiştir. Hiç kuşku yoktur ki *izde:-* ortaya çıktığında *iste:-* ile aynıydı ve *iste:-*'yi, *i:z*'den türeyen *izde:-*'nin ikincil biçimi olarak açıklamaya teşvik ediyordu. Ancak böyle bir ses değişiminin VIII. yy.'dan önce gerçekleşmiş olması şaşırtıcı olurdu; benzerlik tesadüf olabilir. (...).” (Clauson, 1972, s. 243). Clauson aynı yerde *iste:-* sözcüğünün tüm çağdaş dil gruplarında yaşadığını da belirtmiştir. ED'deki *istet-* maddesinde ise *iste:-*'nin ettirgeni olan bu eylemin *iste:-* ile aynı anlam çeşitliliğiyle kimi çağdaş dil gruplarında yaşadığı yazılmıştır (Clauson, 1972). Bütün bu açıklamalar ışığında *irte- = iste- = izde-* eylemlerinin denk kabul edilebileceği; *irtet- = istet- = izdet-*¹ arasında da aynı denkliğin olduğu

¹ ED'de **izdet-* biçiminde bir madde başı yoktur (Clauson, 1972). Ancak *izdet-* biçimi “aratmak” anlamıyla Kırğızcada yaşamaktadır (Yudahin, 1965).

görüşü benimsenebilir. Bunlardan *irte*:- eylemi ilk olarak Kaşgarlı'da, *iste*:- eylemi ilk olarak Eski Uyğurca metinlerde, *izde*- ise Kaşgarlı'dan sonraki dönemlerde görülmektedir. Ettirgen biçimlerden olan *irtet*-'in dengi bugün yalnızca Yakutçada, *irdet*- olarak yaşamaktadır.

Pekarskiy sözlüğünde Yak. *irdet*- eylemi yoktur. Sleptsov'da (1972) *irdet*- eylemi anlam belirtilmeden *irdee*-'nin ettirgen çatısı olarak verilir. Yak. *irdee*- eylemi "1. aramak, peşine düşmek, araştırıp bulmak, (yaban hayvanlarının) izini sürmek; 2. soruşturmak, araştırmak, incelemek; 3. talep etmek, istemek" (Sleptsov, 1972, s. 153) anlamlarına geldiğine göre, *irdet*-'in anlamı "1. aratmak, izini sürdürmek; 2. soruşturmak, araştırtmak, inceletmek; istetmek"tir.

2.11. "isigle:- *Hap. leg.* Kaş. yaz sığağında yürümek" (Clauson, 1972, s. 247) : Yak. "*itiilee*- : sıcak bir şey temin etmek; sıcak sıcak içmek" (Pekarskiy, 1917, s. 983), "*itiilee*- : sıcak sıcak içmek" (Sleptsov, 1972, s. 157), Kır. "*ısıкта*- : ateşi yükselmek, yüksek ateşi olmak" (Yudahin, 1965, s. 940).

ED'de *Hap. leg.* olarak verilen Kaş. *isigle*:- sözcüğü aslında Clauson'un yararlandığı kaynaklardan biri olan Yudahin sözlüğünde (1965) *ısıкта*- olarak vardı ve bu veri de gözden kaçmıştı. Ancak Karahanlıca sözcüğün dengini bulabildiğimiz ilk kaynak Pekarskiy sözlüğüdür (1917) ve bu sözcüğün *Hap. leg.* olmadığı ilk kez Yakutçayla kanıtlanmaktadır. Karahanlıca ile Yakutça ve Kırgızca eylemler anlam açısından oldukça farklıdır.

2.12. "itlin- *Hap. leg.* Kaş. itilmek < dön. *itil*-" (Clauson, 1972, s. 58) : Yak. "*ütülün*- I" (Pekarskiy, 1928, s. 3197).

Clauson Kaşgarlı'daki *itlin-* eylemini dönüşlü biçim olarak vermiştir. Pekarskiy'deki (1928) *ütülün-* I eylemi ise anlam verilmeden *üt-II + -ülün-* biçiminde çözümlenmiştir. *üt-II* eylemi için "1. itmek (içeri itmek), iteklemek, sokuşturmak; yaklaştırmak, kendine doğru çekmek; delmek, oymak (bir düşünce) aklını kurcalamak; püskürmek, fişkırmak; 2. gelmek, varmak, (su) bastırmak" (Pekarskiy, 1928, s. 3190) anlamları verilir ve bu eylem Genel Türkçe *it-* "itmek, hareket ettirmek, çekmek" ile karşılaştırılır. Sleptsov'da (1972) ise bu eylem yer almaz.

Yakutçada ilk hecede /i/ > /ü/ değişimi nadir olmakla birlikte bu değişimin görüldüğü en az bir örnek daha vardır: "AT **yit-* 'yitmek, kaybolmak' > **yüt-* > Yak. *süt-* 'yitmek, kaybolmak', TTürk. diy. *yüt-* 'yitmek, kaybolmak' " (Stachowski, 1993b, s. 106). Bu *-ü-*'lü biçim, ET *yit-ür-* 'kaybetmek' eyleminin gerileyici ünlü benzeşmesi sonucu *yütür-* hâlini almasıyla meydana gelmiş görünmektedir (Tekin, 2004). Yak. *ütülün-* eylemi ise yuvarlaklaşmayı tetikleyici bir ses ortamı olmaksızın ortaya çıkmıştır. Karahanlıca *itlin-* eylemi de buraya kadar ele aldığımız pek çok örnekte olduğu gibi, bugün için yalnızca Yakutçada kullanılmaktadır.

2.13. "oçaklan- (ocaklan-) Hap. leg. Kaş. ocak sahibi olmak" (Clauson, 1972, s. 24) : Yak. "*osoxton-* : ocak edinmek; ocak yerine bir şey edinmek" (Pekarskiy, 1927, s. 1886).

Buradaki karşılaştırmada Karahanlıca sözcüğün Yakutçada aynı anlamda yaşadığı görülmektedir. Pekarskiy'de (1927) *osoxton-* olarak geçen bu sözcük Sleptsov'da (1972) muhtemel **ohoxton-* biçimiyle yer almamaktadır. Karahanlıca *oçaklan-* eylemi de yalnızca Yakutçayla tanımlanabilen sözcüklerden biridir.

2.14. “oluk II *Hap. leg.* Kaş. atlarda omuz başı tümseği” (Clauson, 1972, s. 137) : Yak. “*uoluk* : 1. (insanlarda, hayvanlarda, kuşlarda) göğsün üst kısmı; 2. giysi yakası” (Pekarskiy, 1928, s. 3035; Sleptsov, 1972, s. 437).

Clauson *oluk* II sözcüğünün çukurlu bir şey anlamıyla *oluk* I’in mecazlı bir kullanımı olabileceğini yazmıştır. *oluk* I ise “temel anlamı ‘içi oyulmuş kütük’, buradan ‘tekne, kayık’, sonra ‘suyolu, oluk’; kimi çağdaş dillerde, bazen *olak* telaffuzuyla yaşar.” (Clauson, 1972, s. 136) biçiminde açıklanmıştır. Clauson’un *o-* ile, *oluk* biçiminde okumayı tercih ettiği bu ikinci sözcük DLT’nin Atalay (2006) ve Dankoff-Kelly (1982) çevirilerinde *u-* ile, *uluk* “atın omuzbaşı” biçimindedir. Brockelmann ise *oluk* ve *uluk* sözcüklerini “*oluk* : tekne; küçük kayık; atlarda omuz kısmı” (Kałužiński, 1995, s. 337) olarak birleştirmiştir.

Clauson’un Yakutçada *uo-* < **ō-*’lu olarak yaşadığını bilmediği hâlde “atlarda omuz başı tümseği” anlamındaki Karahanlıca sözcüğü *u-* ile değil, *o-* ile okuması; ayrıca *oluk* I ile *oluk* II’yi ayırması isabetli olmuştur. Çünkü Clauson’un *oluk* II olarak verdiği sözcüğün Yakutçada *uo-* < **ō* diftonguna sahip olması, *oluk* II’nin ünlü niceliği bakımından *oluk* I’den ayrıldığına işaret eder. Zaten DLT’de *oluk* da *uluk* da ’ULUQ olarak yazılmaktadır (Atalay, 2006; Dankoff, 1982) ve ikinci sözcük de pekâlâ *o-*’lu okunabilir.

Kaş. *oluk* = Yak. *uoluk* denliğini ilk fark eden Kałužiński olmuş; ancak kendisi sözcüğün *Hap. leg.* olduğuna ve Yakutça aracılığıyla bu özelliğini yitirdiğine değinmemiştir. Kałužiński (1995) ayrıca Sevortyan’daki (1974) *oluk* maddesine dayanarak sözcüğü Kırım Tatarcası ve Osmanlıcadaki *oluk* “oluk” ile karşılaştırmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi, *oluk* I ve *oluk* II sözcükleri ünlü niceliği bakımından

farklı olduğundan, bu karşılaştırma geçerli değildir. Karahanlıca *oluk* sözcüğü de bugün yalnızca Yakutçada varlığını sürdürmektedir.

2.15. “ordu:lan- *Hap. leg.* Kaş. kendine başkent olarak seçmek” (Clauson, 1972, s. 213) : Yak. “*orduulan-* *I* : kampta konaklamak, yerleşmek” (Pekarskiy, 1927, s. 1866), “*orduulan-* ‘1. yuvalanmak; ini, yatağı olmak; 2. yer (mesken) beğenmek, seçmek; daimî olarak yerleşip yaşamak (genellikle uzak, sapa bir yerde)” (Sleptsov, 1972, s. 276).

ED’de “*ordu: I* ‘krala ait ikametgah’, bu koşullara göre ‘saray’ ya da ‘kraliyete ait ordugâh’; dini metinlerde (Bud. ve Man.) ise ‘ilahi bir konak’ olabilir” (Clauson, 1972, s. 203) ve “*ordu: II* : kemirgen vb. hayvanların yaşadığı delik” (Clauson, 1972, s. 203) sözcükleri ayrılmıştır. *ordu I* ilk olarak Kül Tegin Yazıtı, Kuzey yüzü, 8. satır ile örneklendirilirken, ikincisi ilk olarak Kaşgarlı ile ilişkilendirilmiş ve Kaşgarlı’daki *ordu:lan-* eylemi *ordu: I*’e bağlanmıştır.

Pekarskiy sözlüğünde *ordu I* (1925, s. 1863) ve *ordu II* (1925, s. 1864) sözcükleri ayrı ele alındıkları gibi bundan türeyen *ordulan-* gövdeleri de ayrı madde başlarında yer alır. Pekarskiy’de “*orduulan-II* : kendisine sığınacak bir yer bulmak, kendisine yuva açmak” (1927, s. 1866) anlamlarıyla verilmiştir. Sleptsov’da (1972) ise iki değil, tek madde başı söz konusudur. Burada Yak. *orduulan-* *I* eylemiyle Kaşgarlı’daki anlam örtüşmekte ve sözcük ilk olarak Yakutçayla tanımlanmış olmaktadır. Karahanlıca sözcük bugün yalnızca Yakutçada varlığını sürdürmektedir.

2.16. “öküzlen- *Hap. leg.* Kaş. öküz sahibi olmak” (Clauson, 1972, s. 120) : Yak. “*oğustan-* : 1. öküz edinmek, öküzleri olmak; 2. öküz

üstünde gitmek” (Pekarskiy, 1927, s. 1789; Sleptsov, 1972, s. 267).

Burada görüldüğü gibi, ET *öküz* sözcüğü Yakutçada artdamaksılaşarak *oğus* hâlini almıştır. Yakutçada içinde damak ünsüzü bulunan sözcüklerde bu ses olayı görülebilmektedir. ET “*sekkiz* : sekiz” (Clauson, 1972, s. 823) = Yak. “*ağıs I* : sekiz” (Sleptsov, 1972, s. 31), ET “*çekürge* : çekirge” (Clauson, 1972, s. 416) = Yak. “*saxsırğa* : sinek” (Sleptsov, 1972, s. 320) vb. Yukarıda karşılaştırılan Karahanlıca ve Yakutça sözcüklerin anlam açısından bire bir örtüşükleri görülmektedir. Yakutça günümüzde Karahanlıca *öküzlen-* sözcüğünü yaşatan tek Türk dilidir.

2.17. “üçlen- Hap. leg. Kaş. üçe çıkmak, üçlenmek” (Clauson, 1972, s. 27) : Yak. “*üsten-* : üç olmak, üçe çıkmak, üçe erişmek (ruble ya da başka herhangi bir şey)” (Pekarskiy, 1928, s. 3185).

Kaşgarlı’daki *üçlen-* sözcüğü, +*lAn-* ekinin bir sayı adına eklendiği tek örnektir. Yakutçada ise +*lAn-* eki birden ona kadar olan tüm temel sayılara gelebilmekte ve Kaşgarlı’daki örnekte olduğu gibi “kökün gösterdiği sayıya çıkmak” anlamlı eylemler türetebilmektedir: Yak. “*bürden-* : (herhangi bir şeyin fiyatı için) bir rubleye çıkmak, *bir* adet şeye sahip olmak” (Pekarskiy, 1917, s. 473), “*ikkilen-* : iki birime çıkmak, ikiye çıkmak, iki rubleye yükselmek (herhangi bir şeyin fiyatı için), iki yaşına gelmek; iki adet şeye sahip olmak” (Pekarskiy, 1917, s. 919), *settelen-* ‘yedi şeye sahip olmak, fiyatı yedi rubleye yükselmek’ (P I 2182), vb. Karahanlıca *üçlen-* sözcüğü de günümüzde yalnızca Yakutçada yaşamaktadır.

3. Sonuç:

Bu makalede Clauson'un *Hap. leg.* olarak tanımladığı sözcüklerin ünlüyle başlayanları Yakutça ile karşılaştırılmış ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Clauson'un *Hap. leg.* olarak tanımladığı sözcüklerden ünlüyle başlayanların sayısı 479 olup bunlardan 17 tanesi Yakutçada tespit edilmiş ve *Hap. leg.* olmaktan çıkmıştır.
- Bu 17 sözcükten 15 tanesi Kaşgarlı'ya, 1 tanesi *Kutadgu Bilig*'e, 1 tanesi *Irk Bitig*'e aittir.
- Clauson (1972) Yakutça için Pekarskiy'in *Slovar' yakutskogo yazıka I-IV* adlı sözlüğünü kullandığını; ancak ED'de Yakutçaya *çok nadiren* yer verdiğini belirtmiştir. Oysa bu makalede ele aldığımız 17 sözcükten 15'i yani *açlın-*, *emsi-*, *emigle-*, *etle-*, *etlet-*, *ısrım*, *ıtl-*, *imlen-*, *isigle-*, *itlin-*, *oçaklan-*, *oluk II*, *ordulan-*, *öküzlen-*, *üçlen-* sözcükleri Clauson'un yeterince yararlanmadığı bu kaynakta vardı ve bu sözcükler aslında *Hap. leg.* değildi.
- Bunlardan Karahanlıca *emigle-* eylemi sonradan Dolganca ve Tuvacada; *etle-* eylemi Kırgızca, Dolganca ve Tuvacada; *etlet-* ve *isigle-* eylemleri ise Kırgızcada tespit edilmiştir.
- ED'de *Hap. leg.* olarak verilen *imlet-* ve *irtet-* sözcüklerinin Yakutça denkleri olan *imnet-* ve *irdet-* biçimleri ise Pekarskiy'de (1917) yer almayıp yalnızca Sleptsov'un çalışması (1972) aracılığıyla tanımlanabilmektedir.
- 1970'lere kadarki tarihî metin yayınlarının ve çağdaş Türk dillerine ait sözlüklerin de içinde bulunduğu bütün yetkin kaynakları azami ölçüde kullanan Clauson (1972), bir sözcük için *Hap. leg.* kaydını

düŖerken bu sözcüklerin yeni yayınlarda karŖımıza çıkabileceğini ve bunların *Hap. leg.* olma özelliğini yitireceğini açıkça yazmıştır. ED'deki kimi *Hap. leg.*'lerin Yudahin (1965), Sleptsov (1972), Stachowski (1993a) ve Ölmez'in çalışmaları (2007) aracılığıyla belirlenmiş olması Clauson'un öngörüsünü haklı çıkarmaktadır. Öyleyse *Hap. leg.*'lerin özellikle ED'den sonraki metin yayınlarında ve günümüz Türk dillerine ait yeni sözlüklerde geçip geçmediğine bakılması çok önemlidir.

Kısaltmalar

bkz. : bakınız

diy. : diyalekt

DLT : Dîvânu Lügâtî't-Türk

Dol. : Dolganca

ET : Eski Türkçe

E. Uyg. : Eski Uygurca

GB : Güney batı grubu

Kaş. : Kaşgarlı

TTürk. : Türkiye Türkçesi

Tuv. : Tuvaca

Yak. : Yakutça

Kaynaklar

Atalay, B. (5. bas.) (2006). *Dîvânü Lügât-it-Türk Dizini "Endeks"*.

- Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Yayınları.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Dankoff, R., Kelly, J. (1982-1985). *Mañmūd al-Kaşgarī: Compendium of The Turkic Dialects (Dīwān Lugāt at-Turk)* (c. I-III). Boston: Harvard University Printing Office.
- Erdal, M. (1977). Irk Bitig Üzerine Yeni Notlar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1978, 87-119.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon* (c. I-II). Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Gültek, V. (2004). *Rusça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Bilim ve Sanat.
- Kaluzyński, S. (1995). Etimologičeskie issledovaniya po yakutskomu yazıku VIII. *Iacutica*, 321-339.
- Kirişcioğlu, M. F. (2. bas.) (1999). *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Yayınları.
- Korkina, E.İ., Ubryatova, E.İ., Xaritonov, L.N., & Petrov, N.E. (Edit.) (1982). *Grammatika sovremennogo yakutskogo literaturnogo yazıka*. Moskva: Nauka.
- Krueger, J. R. (1962). *Yakut Manual*. Indiana: Indiana University Publications.
- Longman-Metro Büyük İngilizce Türkçe-Türkçe Sözlük* (1. bas.) (1993). İstanbul: Metro Kitap.
- Ölmez, M. (2000). Tuvacanın Eskiliği Üzerine. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 10, 133-138.
- Ölmez, M. (2007). *Tuwinischer Wortschatz mit alttürkischen und mongolischen Parallelen (Tuvacanın Sözcükleri-Eski Türkçe ve Moğolca Denklikleriyle)*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

- Pekarskiy, E. K. (1917-1928). *Slovar' yakutskogo yazıka* (c. I-IV). Petrograd (Leningrad): Akademii Nauk.
- Röhrborn, K. (1977-1994). *Uigurisches Wörterbuch: Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien* (c. I-V). Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Sevortyan, E. V. (1974-2003). *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov* (c. I-VII). Moskva: Hauka.
- Sleptsov, P. A. (Edit.) (1972). *Yakutsko-russkiy slovar'*. Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya.
- Stachowski, M. (1993a). *Dolganischer Wortschatz*. Kraków: Nakladem Uniwersytetu Jagiellonskiego.
- Stachowski, M. (1993b). *Geschichte des jakutischen Vokalismus*. Kraków: Nakladem Uniwersytetu Jagiellonskiego.
- Steuerwald, K. (1998). *Almanca Türkçe Sözlük*. İstanbul: ABC Yayınevi.
- Tekin, T. (2004). *Irk Bitig (Eski Uygurca Fal Kitabı)*. Ankara: Öncü Kitap.
- Tezcan, S. (1981). Kutadgu Bilig Dizini Üzerine [K. Eraslan, O. F. Sertkaya ve N. Yüce'nin *Kutadgu Bilig-İndeks kitabının değerlendirmesi*], *Türk Tarih Kurumu Belleten*, XLV, 23-78.
- Yudahin, K. K. (1965). *Kirgizsko-russkiy slovar'*. Moskva: Sovyetskaya Entsiklopediya.